

SZABÓ LŐRINC, ILLYÉS GYULA, NAGY LÁSZLÓ VERSMONDÁSÁRÓL

VÁLASZOK BÁN MAGDÁNAK*

Major Tamás sokszor emlegeti, hogy őt a költők tanították verset mondani. Az emberekben pedig él egy olyan hiedelem vagy valós vélekedés, hogy a költők nem tudják igazán jól felolvasni a verseiket, és ez a két vélemény ellentmondani látszik egymásnak. De azt gondolom, hogy ezt Major Tamás is sokkal szélesebb értelemben értette, úgy, hogy a költők sokkal inkább ki tudják fejezni, érzik, tudják a vers gondolatiságát. A most megjelent hanglemezek közül az egyikben Szabó Lőrinc mondja a verseit, a másikon Illyés hangján hallhatjuk verseit, és a harmadikon Nagy László szólal meg. Hogyan mondtak verset?

Szabó Lőrincel is, Illyés Gyulával is és Nagy Lászlóval is a „fordulat éve” táján ismerkedtem meg személyesen, mint Eötvös-kollégista bölcsészhallgató. Később, kiadói szerkesztőként könyveiket gondoztam, a barátságukba fogadtak, s annak is jó néhányszor a tanúja voltam, hogyan mondták el a verseiket. Teljesen igaza van Major Tamásnak: a költő versmondásából nem a produkció „színészi” részét kell és érdemes elsajátítani, hanem a költői értelmezést, hiszen a költő van mégiscsak a legközelebb a saját verséhez. Ez filozófiai közhely, Heidegger is hangot adott ennek egyik tanulmányában, amikor kijelentette, hogy az igazi műértés, „az igazi magyarázat sohasem jobban érti a szöveget, mint ahogy szerzője értette, viszont nagyon is másképpen érti. Ennek a másnak azonban olyannak kell lennie, hogy ugyanarra vonatkozzék, amiről a magyarázott szöveg gondolkodik.” De erről a közhelyről gyakran megfeledekezünk. A költő, miközben a versét mondja, nemcsak az értelmével, hanem (leszámítva előadása

* Elhangzott a Kossuth Rádióban 1985. július 19-én. Közléshez át dolgozott szöveg.

szükségképpen amatőr fogyatékoságait) indulataival, hangsúlyozásával, érzéseivel, a hangja intonációjával is magyarázza szinte mindazt, amit a fogalmak nyelvén a papiroson megteremtett. Éppen ebből a szempontból figyelhet föl e három lemez meghallgatója, még a költők személyes jelenléte nélkül is, olyan jellemző különbségekre, amelyek talán azt is megvilágítják, amire Major Tamás gondolt. A legfontosabb, s azt hiszem, Major Tamás nagyszerű televíziós órájának is ez volt a legnagyobb tanulsága, hogy a verset nem szabad színpadi szövegnek tekinteni! Nem szabad tehát eljátszani, hanem valóban értelmezni kell, és ezt az értelmezést alázattal illik tolmácsolni. Egyáltalán nem bizonyos, hogy az előadó értelmezése egybeesik a költő értelmezésével, Heidegger idézett gondolata is erre utal, de hát ez nem is baj, hiszen különben hogyan mondhatnák el kitűnő művészek másként és másként, de egyként hitelesen és meggyőzően ugyanazt a verset? Úgy, hogy mindegyik előadásnak, értelmezésnek megvan a szuverén légköre, vonzása, értelme és szuggesztíója.

Természetesen Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, vagy Nagy László is másként mondtak verseket, s bár nem voltak tanult vagy hivatásos versmondók, ahogyan előadták a dolgaikat, azzal mégis kifejeztek valami alapvetőt és lényegeset a saját költői természetükből és karakterükből. Ez viszont utánozhatatlan és eltanulhatatlan, mert ez értelemszerűen is csak az övék, az ő szellemi arcuk elidegeníthetetlen és félreismerhetetlen karaktervonása. Szabó Lőrincel kezdve a sort: szeretném elmondani, hogy tapasztalatom szerint Szabó Lőrinc egészen másképpen mondott verset közönség előtt, mint amikor eszmecsere vagy vita közben, mintegy argumentum gyanánt, baráti társaságban olvasott föl. Sokan azt mondják, hogy Szabó Lőrinc versmondása száraz. Lehet. Sőt azt is hozzátenném, hogy amikor a közönség előtt adott elő, akkor ezt a száraz, tanáros hangot igen széles és élénk színészi gesztusokkal kísérte, s ezektől ő olyan hatásokat remélt, amelyben csak az hihet komolyan, aki maga is csak a vágyaiban színész. De amikor négy szemközt adott elő verset, mert

valamit meg akart magyarázni, meg akart világítani a verssel, akkor ez a száraznak mondott hang átlelkesült, s ezt sajnos nem őrzi hangfelvétel. Nagy veszteség ez, mert Szabó Lőrinc mint egy messze földön méltán híres mesterember, aki mindent tud mestersége, tehát a költészet titkairól, de ezt a mindentudást és természetesen magát a verset sem misztifikálva a versnek, mint legmagasabb rendű és legbonyolultabb szellemi szerkezetnek és rendnek a működését tudta előadásmódjával érzékeltetni, láttatni szinte. Úgy tette mindezt láthatóvá és érthetővé, mint egy órasmester a legfinomabb svájci óra szerkezetét. Emlékszem, 1955-ben, amikor újra fölmerült annak a lehetősége, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó új kiadásban megjelenesse az ő nagy lírai verses regényét, a *Tücsökzenét*, akkor rendkívül lelkes lett, és elhatározta, hogy kiegészíti néhány (néhány? az íróasztalán ma is ott van egy füzet, amelybe beleírta a tervezett darabok címét, nyolcvan, vagy százat! sajnos idő és körülmények, de legfőképpen egészségi állapota miatt csak tizenhetet írt meg aztán) verssel a régi, 1947-es kiadást. *Helyzetek és pillanatok* címmel csatolta aztán ezeket a *Tücsökzene* végére. De hát, mint mondtam, betegeskedett, s a Lukács kórházba, ahol ő Bernáth Aurélné dr. Pártos Alice osztályán feküdt, oda jártam be az elkészült versek kéziratáért. Ezeket a verseket ő előbb mindig felolvasta és megmagyarázta. Ezek a magyarázatok azonban nemcsak a vershez fűzött szöveges kommentárok voltak, hanem első-sorban és főleg a hangnak, az előadásmódnak a magyarázatai. Úgy kibontotta a verset, miközben és ahogyan mondta, a háttérét is, azt, hogy mi, mit jelent, melyik mondatrész, alá- és fölérendelés milyen érzelmi vonatkozásban áll a másikkal, hogy azt nem lehet elmondani, s nagyobb baj, hogy ezt a fajta előadásmódját nem őrzi, nem őrizheti hanglemez. Az egyik vers például, amelyet ott írt, a *Merénylő víz*, éppen egy kórházi élményéből született. „Ahogy a látóterembe beúszott / a kőpárkány alól”, már tudnillik egy ismeretlen szép fiatal nő az uszodában; így kezdődik a vers, és Szabó Lőrinc odahúzta az ablakhoz, hogy lássam és ellenőrizsem; ez a „látótér”

pontosan olyan, ahogyan ő leírta, mert betegszobája ablakából, amely az uszoda vizére nézett, csak a medence egy részét lehetett látni, s ez magyarázza aztán a vers befejezését is, hogy „A beton- / párkány nőbe és képbe belenyírt – / kettévágta, akár egy gijjotn!” S mindezt a női szépség iránti kamaszrajongás lángolásával adta elő.

Illyés egészen másképp mondott verset, ez a lemeztől is hallatszik.

Szemérmesen és indulatosan. Ellentmondásosnak tetszik? Pedig csak Illyés költői természete fejeződik ki benne. Miért mondott ő nagyszerűen verset? Azért, mert rábízta magát versének az indulatára! Ugyanakkor szemérmes is volt, aminek közvetett bizonyítéka lehet, hogy én például tőle sokkal több „idegen”, tehát más költőtől származó verset – főleg Petőfit! – hallottam előadni, mint saját versét. Érdekes, hogy saját versét tulajdonképpen nem szívesen mondogatta, mert volt benne egy kis lámpaláz is, ami kezdetben elfátyolozta egy kicsit amúgy is rekedtes hangját, amely aztán az indulat izzásában később föltisztult. Mi a vers? Erről annyi vélemény kering a világban, ahány költő. Illyés mindig azt mondogatta, hogy a verset egy nagy indulat szüli, olyasmiről, amit másképpen nem lehet elmondani, megfogalmazni, kimondani, csak versben. A vers egyébként – s ezzel mindig a franciákat idézte – istenkísértés, amelyre csak nagy indulat mer vállalkozni, és ez a nagy indulat nemcsak a verseiben, de a versmondásában is ott lüktetett, aminek nagyszerű, hallható példája a *Nem volt elég* – Illyés Gyula előadásában. De nagyon szeretett Petőfit mondani, részint annak érzékeltetésére, hogy mennyire modern és bonyolult és többrétegű tünemény is a Petőfi-vers látszólagos egyszerűsége, részint pedig a legkülönfélébb dolgok igazolására. Neki csakugyan Petőfi volt egy sereg kérdésben a bibliája; így például annak oktatására, hogy a megengedő „is” szócskát mindig az állítmány végére kell helyezni, Petőfinek ezt a két sorát idézgette

folyton: „Ha nem születtem volna is magyarnak, e néphez állanék ezennel én”. Az ő versmondása hitelének – hogy nagy szót használjak – az etikája, hogy ő csakugyan hitt is annak az indulatnak az igazában, a jogosságában, amely a versét létrehozta. Ez nagyon fontos! Ráadásul neki az volt a meggyőződése, hogy a költő verse – most nem a versmondásról beszélek – valami titokzatos módon arról is vall, hogyan szedi a költő a levegőt, valamiképpen lenyomata a beszédmódjának és az ihlete fiziológiájának is, ha ugyan lehet ilyesmit egyáltalán kijelenteni. Az ő versmondását, gondolom nemcsak számomra, mindenesetre ez tette, előadói teljesítménynek is, felejthetlenné.

A harmadik hangalbum, ami most megjelent, Nagy László hangját őrzí.

Ki, hogyan mond verset, az természetesen attól is függ, hogy milyen a hangja. Nagy László például érezhetően egy kicsit emeltebb hangon mondta a verseit, ami részint onnan ered, hogy neki lírai tenor hangja volt, részint pedig abból a költői meggyőződésből következik, amellyel ő hitte, hogy a versszöveg nem közönséges szöveg, hanem ünnepi, sőt: szakrális szöveg, amit éppen ezért nem lehet hétköznapi módon, „prózában” elmondani. Rendkívül tanulságos példa és személyes élmény volt számomra ebből a szempontból is, ahogyan egy alkalommal, a hetvenes évek első felében, a Rádió egyik Versszínpad-műsorában, amikor a *Seb a cédruson* című verséről beszélgettünk, befejezésül elmondta ő maga ezt a verset. Már az is rendkívül érdekes, elvileg is, hogy el lehet-e, és hogyan lehet elmondani egy – képverset? Nagy László megmutatta! Nagyon sajnálom, hogy ez nincs rajta ezen a lemezen, s tudtommal egyetlen Nagy László-lemezen sem szerepel, pedig megvan, ott lappang a Rádió hatalmas hangarchívumában, csak elő kellene – sziszifuszi munkával – bányászni. De megérné a fáradságot, mert abban a műsorban Nagy László a költészetről általában és saját költői

törekvéseiről is rengeteg fontos és megszívlelendő dolgot elmondott. Ráadásul ritka alkalom volt ez azért is, mert ő nem szerette magyarázgatni a dolgait, meg is írta egyik versében, hogy „műveld a csodát, ne magyarázd”. De ebből a beszélgetésből kiderült, mennyire adott ő arra, hogy a csoda gyakorlása közben azért meglegyen a versének a racionális, sőt: szinte kézzel tapintható hitele is! Nem emlékszem pontosan, mert legalább tíz esztendeje készült ez a műsor, de a vers keletkezéséről szólván, arról bizonyosan beszélt, hogy valakitől kapott egyszer egy darab cédrust, amiből szeretett volna faragni valamit, s csak munka közben vette észre, hogy a fának hibája van, „seb” van a cédruson. Olyan seb, mélyedés, ami meg is határozta az egész faragvány lehetőségeit, azt, hogy mit lehet belőle csinálni, formálni. Diktálta szinte a művet. Ezt testesíti meg, első szinten, vizuálisan, a képvers formájában a *Seb a cédruson* – az az elfektetett 0 és 8-as, aminek persze van egy áttételesebb, költői jelentése is, hogy tudniillik (nagyon leegyszerűsítve) nemcsak a cédrusnak, hanem a világ minden létezőjének a testén, sorsán ott van a seb, és a képvers – már a formájával is – azt szolgálja, hogy ez a felismerés, rádöbbenés félreérthetetlen legyen. Amit elmondott a versről, azt később, a versmondásával érzékeltette is, a hangsúlyaival, az elkomorulásaival, ami áthajlott valami dacos bizakodásba is. Mindezt egyszerre érezni lehetett, s ez megint olyasmi, amit egy színész technikailag talán jobban megold, de a jelentésnek: a gondolati, az érzelmi és az indulati jelentésnek ezt az összetettségét, vagy ha tetszik, természetes összetartozását senki se tudja olyan pontosan, olyan magától értedődően megéreztetni a másik emberrel, mint a versét mondó költő.

DOMOKOS MÁTYÁS